

Бојана З. ВУКОВИЋ*

Слађана В. БАЛАСАН**

Универзитет у Источном Сарајеву – Медицински факултет у Фочи

ДИСТИНКТИВНА ОБИЉЕЖЈА ДЕФИЦИТА АРТИКУЛАЦИОНО-ФОНОЛОШКИХ И ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИХ СПОСОБНОСТИ ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ ЈЕЗИЧКИМ ПОРЕМЕЋАЈЕМ

Апстракт: Језички поремећај се дефинише као поремећај усвајања, разумевања или изражавања говорног и/или писаног језика који може бити изражен у погледу једног или неколико аспеката језичког система укључујући фонологију, семантику, морфологију, синтаксу и прагматику. Потешкоће на нивоу морфологије и синтаксе далеко су најпрепознатљивије и највише истраживани језички аспекти, док су истраживања других аспеката језика остајала по страни. Циљ овог истраживања био је утврдити дистинктивна обиљежја дефицита артикулационо-фонолошких и лексичко семантичких способности код деце са развојним језичким поремећајем (РЈП) на млађем школском узрасту. Нашим истраживањем је обухваћено 79 испитаника, њих 39 са дијагнозом РЈП и 40 деце типичног језичког развоја. Просечна старост испитаника у групи деце са РЈП износила је 6.87 година, док је старост испитаника у контролној групи износила 6.93. године. У истраживању је кориштена припремљена батерија тестова за процену артикулационо-фонолошких способности (Глобални тест артикулације, Тест оралне праксије, Тест за испитивање разликовања фонема и тест аудитивне дискриминације), док је за процену лексичко семантичких способности кориштен тест Речник и Семантички тест. Деца са РЈП су имала веће просечне вредности постигнућа на свим примењиваним тестовима, међутим применом дискриминативне анализе утврђено је да дискриминацији група највише доприносе синоними, орална праксија, метоними, фонемски слух и аудитивна дискриминација, док остале варијабле доприносе са мањом пројекцијом. Значајно је поменути да варијабла артикулација незнатно доприноси дискриминацији група.

Кључне речи: развојни језички поремећај, артикулационо-фонолошке способности, лексичко-семантичке способности.

УВОД

Према Америчком удружењу логопеда и аудиолога (ASHA 1993) језички поремећај се дефинише као поремећај усвајања, разумевања или изражавања говорног и/или писаног језика. Поремећај може бити изражен у погледу једног

* Виши асистент, bvukovic75@yahoo.com

** Виши асистент, calasansladjana@gmail.com

или неколико аспеката језичког система укључујући фонологију, семантику, морфологију, синтаксу и прагматику, у било којој комбинацији, а оно што је карактеристично јесте да у позадини не постоји познати неуролошки, сензорни, интелектуални или емоционални дефицит. Уколико се поремећај јави у раздобљу усвајања матерњег језика говори се о развојном језичком поремећају (у даљем тексту РЈП). Подаци о преваленцији РЈП-а су различити. Неки аутори наводе податке о преваленцији развојних језичких поремећаја код деце предшколске доби, гдје постотак износи 7,4% (Tomblin et al. 1997). Ипак, постоје и новији, доследни подаци о преваленцији из 2016. године гдје се наводи да је постотак деце с РЈП-ом приближно 7,5% (Norbury et al. 2016)

Било је више покушаја да се деца са РЈП разврстају у подтипове. Уобичајено је разликовати проблеме са рецептивним језичким вештинама (разумевање) и проблеме са експресивним језичким вештинама (продукција). Опште је прихваћено да се чисти говорни поремећај (понекад описан као поремећај говора) разликује од проблема код деце са поремећајима језика (Nathan et al. 2004; Raitano et al. 2004). Такође је опште прихваћено да се поремећаји који утичу на облик и структуру језика разликују по својој природи и дефициту приликом употребе језика у сврху комуникације (Bishop, Norbury 2002). Такође, профили сваког детета су динамични, у смислу да се мењају са временом. Код деце код којих је установљен одређени образац тешкоћа, постоји могућност да се исти образац с временом измени, односно може доћи до побољшања у неким подручјима, а у неким не. Тако, како дјеца расту добијамо различит профил говорно језичких тешкоћа детета. Стога хетерогеност, али и сам опсег подручја у којима се јављају оштећења, чини класификацију још тежом.

Међутим, иако се РЈП код деце може различито манифестовати, ипак је могуће издвојити нека заједничка обележја развојних језичких поремећаја. Темељ самог поремећаја је отежан језички развој, упркос томе што недостаје неки јасан сензорни или когнитивни поремећај. Стога деца с језичким тешкоћама почињу говорити и разумевати језик знатно касније него њихови вршњаци, а речник им је мањег опсега од деце типичног језичког развоја. Она такође теже усвајају граматичка правила, то је нарочито приметно код примене морфолошких и синтаксичких правила што се одражава на реченицама које су, када се и појаве, најчешће аграматичне (Hoff 2001).

Потешкоће на нивоу морфологије и синтаксе далеко су најпрепознатљивији и највише истраживани језички аспекти. То се може објаснити чињеницом да су те потешкоће најуочљивије, док потешкоће на нивоу речника, семантике и прагматике могу остати непрепознате због одличне способности прилагођавања деце са РЈП-ом на своје ограничене језичке способности. Вероватно је то разлог зашто су истраживања фонолошких и лексичко-семантичких способности, односно речника деце са РЈП у мањем броју.

Међутим, ипак постоје истраживања која говоре да деца са РЈП имају потешкоће и на фонолошком и лексичко-семантичком плану. Тако, на пример истраживања која су упоређивала фонолошке способности код деце са РЈП и деце типичног

развоја су пронашла кашњење у развоју истих код деце са РЈП. Нађено је да деца са РЈП имају ниску стопу вербализација, мали инвентар сугласника и самогласника, и тешкоће са интелигибилности (Rescorla et al. 1996). Присутност специфичних фонолошких тешкоћа би делимично могла зависити од узраста посматране деце. Бирс указује на то, показујући да се неке разлике између деце са РЈП и деце типичног развоја могу јавити знатно касније (Beers 1995), имајући у виду да на пример једино Шварц (Schwartz 1980) није нашао разлику у фонолошким способностима, јер је као узорак имао децу млађу од двије године. Међутим, познато је да деца са РЈП у предшколском периоду имају развијено фонолошко памћење које им омогућава једноставнију фонолошку обраду речи као што је дељење речи на фонеме и слоге и спајање фонема и слогова у реч. С друге стране, сложена фонолошка обрада речи код деце са РЈП у предшколском узрасту није развијена (Чолић 2015). Такође, одгођени лексички развој често је рани знак РЈП (Bishop 1997), међутим дијагноза се чешће односи на децу са ширим распоном језичких и когнитивних потешкоћа. Уобичајено је да су фонологија и граматика озбиљније угрожене од речника иако, чак и када оштећење претежно захваћа експресивни језик, нека деца имају редукован рецептивни речник (Bishop 1997).

Претходно поменути чиница да су истраживања других аспеката језика остајала по страни, а у први план долазила истраживања дефицита у граматички, односно морфологији и синтакси код деце са РЈП, оставља отворена питања шта је то од других аспеката језика, конкретно артикулационо-фонолошких и лексичко-семантичких, што је највише погођено развојним језичким поремећајем и које тешкоће у домену ових способности ову децу убрајају у групу деце са развојним језичким поремећајем. Такође, језичка комплексност и бројне карактеристике говорног језика, као што су истакнутост и комплексност структуре речи, позиција фонема у речи и артикулацијски фактори, такође утичу на развој поменутих способности (Anthony, Francis, 2005), па и резултати постојећих истраживања у другим језицима, узимајући у обзир језичке специфичности, не могу се у потпуности применити на наш језички систем.

Такође, променљивост клиничке слике на различитим узрастима намеће потребу да се утврде дистинктивна обиљежја дефицита артикулационо-фонолошких и лексичко-семантичких способности код деце са РЈП на млађем школском узрасту.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

ПРОБЛЕМ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Код деце са РЈП тешкоће су присутне на свим нивоима језика, између осталог на нивоу речника, односно учења, разумевања и кориштења лексичких јединица (Nation 2014), као и на нивоу фонологије. ДСМ-5 посебно наглашава да је поремећај фонологије хетероген с обзиром на његову основу, односно да укључује фонолошки поремећај и поремећај артикулације. Такође, истиче тешкоћу с препознавањем говорних гласова који је један од могућих симптома овог поремећаја.

Један од начина за повећање тачности дијагнозе РЈП јесте идентификовати клинички маркер који би се могао користити поуздано за идентификацију деце чије језичке вештине падају испод норме за све узрасте посебно. Клинички маркер би се требао састојати од језичких вештина за које очекујемо да су варијабилне у деце са РЈП и стабилне код деце типичног развоја истог узраста. Као што је већ претходно поменуто, језички профили деце са РЈП, могу бити јако динамични, односно да се са узрастом мењају, стога је области дефицита потребно прецизирати на свим нивоима језика, као и на свим узрастима. Имајући у виду да манифестација дефицита ових способности, односно артикулационо-фонолошких и лексичко-семантичких код деце са РЈП може бити различита на одређеном узрасту, поставили смо следеће циљеве:

- 1) утврдити дистинктивна обележја дефицита артикулационо-фонолошких способности код деце са РЈП на млађем школском узрасту;
- 2) утврдити дистинктивна обележја дефицита лексичко-семантичких способности код деце са РЈП на млађем школском узрасту.

ХИПОТЕЗЕ

С обзиром на постављене циљеве очекујемо:

- 1) да ће најистакнутије дистинктивно обележје дефицита артикулационо-фонолошких способности код деце са РЈП на млађем школском узрасту бити аудитивна дискриминација.
- 2) да ће најистакнутије дистинктивно обележје дефицита лексичко-семантичких способности код деце са РЈП на млађем школском узрасту бити синоними.

ДЕФИНИСАЊЕ УЗОРКА

Овим истраживањем је обухваћено 79 деце, оба пола, од чега је укупно 39 деце (49.4%) са РЈП, док је контролну групу чинило 40 (50.6%) деце типичног језичког развоја. Група деце са РЈП издвојена је на основу њихових резултата на Тријажном артикулационом тесту, Тесту дефиниција и Тесту стрип прича. Прегледом медицинске и психолошке документације утврђено је одсуство сензорних или когнитивних дефицита у овој групи деце. Контролну групу деце типичног развоја чинили су испитаници који су према календарском и школском узрасту изједначени са испитаницима којима је дијагностикован РЈП. У групи деце са РЈП било је 18 дечака и 21 девојчица и просечна старост испитаника у овој групи деце износила је 6,87 (СД=0,43). У контролној групи, деце типичног развоја, било је 18 дечака и 22 девојчица, просечне старости 6.93 (СД=0,95). Да би испитали постојање разлике између испитаника различитих група користили смо хи квадрат тест, у овом случају није уочена статистички значајна разлика у погледу, пола или старости испитаника. Истраживање је реализовано током 2020/2021. године у логопедским кабинетима, као и редовним школама у Републици Српској.

ИНСТРУМЕНТИ КОРИШТЕНИ У ИСТРАЖИВАЊУ

Тест за испитивање разликовања фонема (Владисављевић, Костић и сар. 1983)

Тест за испитивање разликовања фонема - састоји се од 40 парова (укупно 80 речи) уз које постоји исти број слика, што значи 80 речи и 80 слика. Парови речи се разликују само на основу једне фонеме, што значи да су уједначене према акценту, броју гласова и броју слогова, као и редоследу идентичних фонема. Поступак испитивања има следећи ток: испитивач ставља испред испитаника две слике које се налазе у пару, затим именује једну од њих и захтева од испитаника да покаже одговарајућу слику. За сваки тачан одговор, испитаник добија један поен.

– Тест оралне праксије (Доброта 2010).

Тест оралне праксије садржи 21 задатак, почев од најједноставнијих (удах и издах на нос, гашење шибице), до веома комплексних покрета језиком (палатолингвални жлијиб, на примјер). Тестирање се изводи тако што се од испитаника тражи да изведе орално-моторни образац који му је демонстрирао испитивач.

За сваки успешно изведен задатак, испитаник добија по један поен.

– Субтест Аудитивна дискриминација – Акадија тест развојних способности (Atkinson et al. 1972)

Субтест Аудитивна дискриминација је први од 13 субтестова Акадија теста развојних способности. Састоји се од 20 говорних стимулуса у којима је међусобно супростављено 18 парова једносложних речи у покривеним затвореним слоговима, један пар једносложних речи у покривеним отвореним слоговима и један пар двосложних речи са по два покривена отворена слога. Од испитаника се тражи да одговори да ли су изговорени парови речи исти или различити.

Тест речник за децу од 3 до 7 година (Васић 1991)

Овај Тест се састоји од пет субтестова, у оквиру којих су речи распоређене према узрасту. Тако за узраст од три године исти тест се састоји од 20 именица, за узраст од 4 године тест-речник се састоји од 40 именица, за узраст од 5 година 60 речи, за узраст од 6 година 80 речи, док за узраст од 7 година тест се састоји од 100 речи.

Испитивање се изводи индивидуално. Од испитаника се тражи да именује појмове приказане на слици. На пример, испитанику се покаже слика куће, а за тим поставља питање „Шта је то на слици“. Ако се добије одговор кућа, онда се поставља следеће питање „Шта је то кућа?“ Ако се добије било каква дефиниција куће на пример, „ту се станује“ за спавање“, „за становање“, итд. испитаник добија један поен. На прво питање пола поена, и на друго пола поена. Тако, ако смо испитивали децу од три године, онда на тај начин могу да остваре 19 поена за конкретне именице, јер се први део теста састоји од 19 речи које репрезентују конкретне појмове. Поред тога овај део теста садржи и једну апстрактну именицу (живот). Испитнику се поставља питање „Шта је то живот?“ Ако испитаник да било какав

одговор из кога се може закључити да има неку представу о значењу ове речи, он добија један поен. Према томе, испитник узраста између три и четири године може да оствари укупно 20 поена.

На тај начин се скорују и одговори на старијим узрастима, с тим што се број апстрактних именица са узрастом повећава.

Семантички тест (Владисављевић, Костић и сар. 1983)

Семантички тест је намењен за процену развоја појединих категорија ријечи: хомонима, антонима, синонима, метонима. Задатак испитаника је да за изговорену реч из теста да одговор у облику супротне ријечи (антоними), речи истог значења (синоними), речи истог облика, а различитог значења (хомоними) и речи пренесеног значења (метоними). Утврђује се опсег језичких асоцијација унутар сваке категорије речи и семантичког теста у целини.

Глобални тест артикулације (Костић, Владисављевић и сар. 1983)

Глобални тест артикулације пропраћен је сликовним материјалом како би се испитала продукција свих гласова српског језика у иницијалном, медијалном и финалном лексичком положају. Стимулуси су дати у облику 80 слика како би се подстакло именовање и смањено утицај аудиовизуелне стимулације. На основу овог теста процењују се артикулационо-фонолошке способности испитаника. За сваки коректно изговорен глас у сва три лексичка положаја, даје се један поен. У осталим случајевима испитаник не добија поене.

ПРОЦЕДУРА ИСТРАЖИВАЊА

За провођење истраживања затражена је и добијена сагласност родитеља. Истраживање је имало две фазе. Прву фазу је чинила идентификација деце са РЈП, док се друга фаза састојала од процене артикулационо-фонолошких и лексичко-семантичких способности. Испитивање је обављено индивидуално у мирној и тихој просторији. Деци су дата објашњења шта се од њих очекује на ком задатку. Процена је рађена следећим редоследом, прво су испитиване артикулационо-фонолошке способности, затим је направљена кратка пауза како би се деца одморили, а потом је настављено са проценом лексичко-семантичких способности.

СТАТИСТИЧКА ОБРАДА ПОДАТАКА

У овом раду је коришћена метода анализе основних дескриптивних статистичких параметара: аритиметичке средине, стандардне девијације, минимални и максимални резултат. Дискриминативна анализа је била примењена с циљем утврђивања најистакнутијих дистинктивних обиљежја. Као ниво статистичке значајности разлика, узета је уобичајена вредност $p < 0,05$. Подаци су приказани табеларно. За статистичку обраду података коришћен је програмски пакет СПСС, верзија 21.0.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У Табели 1, приказани су основни дескриптивни параметри деце са РЈП и деце типичног развоја на тестовима за испитивање артикулационо-фонолошких и лексичко семантичких способности. Наиме, анализа постигнућа на свим тестовима указује на веће просечне вредности деце типичног развоја у односу на децу са РЈП. Имајући у виду да веће просечне вредности указују на боље способности, овакви резултати јасно имплицирају да деца типичног развоја имају боље развијене артикулационо-фонолошке и лексичко-семантичке способности од деце са РЈП.

Табела 1. Дескриптивна статистика постигнућа деце са РЈП и деце ТР

Варијабле	ГР	АС	СД	Мин	Мах
Артикулација	ТР	79.02	2.18	69.00	80.00
	РЈП	66.79	8.26	42.00	76.00
Орална праксија	ТР	19.70	1.15	18.00	21.00
	РЈП	17.23	1.20	12.00	18.00
Аудитивна дискриминација	ТР	18.45	0.90	14.00	20.00
	РЈП	14.25	3.98	8.00	19.00
Фонемски слух	ТР	37.35	1.79	31.00	39.00
	РЈП	30.35	4.46	16.00	38.00
Метоними	ТР	4.12	1.18	3.00	7.00
	РЈП	1.97	0.87	0.00	3.00
Синоними	ТР	4.05	1.37	2.00	6.00
	РЈП	1.87	1.21	0.00	4.00
Антоними	ТР	6.10	1.35	3.00	7.00
	РЈП	3.79	1.37	2.00	4.00
хомоними	ТР	7.62	1.56	3.00	10.00
	РЈП	5.53	1.12	3.00	7.00
Речник	ТР	77.60	11.72	59.00	97.00
	РЈП	68.94	10.14	44.00	89.00

Разлике између две групе испитаника (деце са РЈП и деце типичног развоја) у простору групе варијабле за процену фонолошких и лексичко-семантичких способности утврђене су дискриминативном анализом. Добијена је једна дискриминативна функција. Тестирањем каноничких дискриминативних функција утврђено је да је дискриминативна функција статистички значајна с обзиром да су Wilksova ламбда 0,155 уз 9 степени слободе и χ^2 тест од 135, 25 статистички значајни на нивоу 0,00 (Табела 2). Закључак је да резултати батерије тестова значајно разликују децу са РЈП и децу типичног развоја.

Табела 2. Хи квадрат тест дискриминативне функције

Еиген вријед.	Каноничка корелација	Wilkks Ламбда	χ^2	Df	Sig.
5.460	.919	.155	135.258	9	.000

На негативном полу дискриминативне функције (Табела 3) налазе се резултати деце са РЈП, док су на позитивном резултати деце типичног развоја, што значи да деца типичног развоја постижу значајно веће скорове на поменутиим тестовима него деца са РЈП, што значи да нема никаквог одступања у односу на оно до чега се дошло дескриптивном статистиком.

Табела 3. Положај центроида на дискриминативној функцији

Групе	Функција
РЈП	-2,331
ТР	2.278

Анализирајући резултате из Табеле 4 уочавамо да све варијабле имају позитиван предзнак. Такође, варијале које највише доприносе разликовању група су следећим редом: синоними (0.704), затим орална праксија (0.406) метоними (0.384), затим фонемски слух (0.373) и аудитивна дискриминација (0.303), затим варијабле са мањом пројекцијом, речник (0.266), хомоними (0.253) антоними (0.123) и артикулација са незнатном пројекцијом (0.096).

Табела 4. Коефицијенти дискриминације

Варијабле	Стандардизовани коефицијент
Артикулација	.096
Орална праксија	.406
Аудитивна дискриминација	.303
Фонемски слух	.373
Метоними	.384
Синоними	.704
Антоними	.123
Хомоними	.253
Речник	.266

ДИСКУСИЈА

Овај рад се бавио утврђивањем најистакнутијих дистинктивних обележја дефицита артикулационо-фонолошких и лексичко-семантичких способности код деце са РЈП млађег школског узраста. Прво истраживачко питање на које смо настојали одговорити јесте која су то дистинктивна обележја дефицита артикулационо-фонолошких способности код деце са РЈП на млађем школском узрасту.

Резултати нашег истраживања су показали да деца са РЈП генерално остварују нижа постигнућа на свим тестовима који испитују артикулационо-фонолошке способности. Овакви подаци не чуде, обзиром да су и други аутори добили сличне податке. Тако на пример, истраживање с циљем бољег разумевања фундаменталних проблема код деце с развојним језичким поремећајима (Claessen et al. 2013) темељило се на кориштењу батерије фонолошких задатака у сврху упоређивања фонолошких способности деце с РЈП и њихових вршњака типичног развоја. Студија се састојала од 63 испитаника: 21 детета с дијагнозом РЈП, 21 детета типичног развоја усклађених према узрасту са децом са РЈП, и 21 детета млађег узраста, али истих рецептивних језичких способности као деца са РЈП. Испитаници су били узраста између шест и осам година. Резултати су показали да су вршњаци уредног типичног развоја значајно бољи у односу на децу с РЈП у домену фонолошких способности. Група млађе деце с истим рецептивним језичким способностима као деца с РЈП-ом су показала најлошије резултате. Ову појаву неки аутори објашњавају тиме да се код деце с РЈП проблем налази управо у нарушеном фонолошком процесирању што онда неминовно лоше утиче и на процесе мапирања фонолошких облика и њихових повезивања са значењем (Chiat 2001). Наиме, исти аутор наглашава како се фонолошко процесирање у усвајању језика код деце с РЈП-ом темељи на теорији мапирања. Како би успјешно усвојила језик, деца морају сегментирати говор који чују у изоловане речи и морфеме, а уз помоћ контекста, придодати значење тим сегментима, односно речима и морфемима. Међутим, ти дефицити се ипак смањују код деце која усвоје уредне читалачке вјештине, најчешће у периоду између 4. и 8. разреда (Catts et al. 2005) чиме стављамо нагласак на важност раног уочавања језичких одступања и ране интервенције.

Дискриминативна анализа је показала да дистинкцији испитиваних група највише доприносе орална праксија, фонемски слух и аудитивна дискриминација. Занимљиво је поменути да артикулација уопште не доприноси дискриминацији група. Међутим, варијабла која високо доприноси дискриминацији група јесте орална праксија, што је основни предуслов за добру артикулацију. Међутим, овим је наша претпоставка о аудитивној дискриминацији као најистакнутијем дистинктивном обиљежју дефицита артикулационо-фонолошких способности оповргнута. Неочекивана је и неконзистентност између коефицијената артикулације и оралне праксије коју ипак можемо објаснити новијим истраживањем из 2022, које налази да деца са РЈП дуго перзистирају са лошом оралном праксијом која уствари може бити јако често коморбидитет са РЈП и искључује могућност да је РЈП само језички поремећај, већ и орално моторни и вербално диспраксихични (Narayanan et al. 2022). Такође, фонемски слух је варијабла која има један од већих стандардизованих коефицијената дискриминативне функције. Наиме, ово је тест који је захтјевнији у смислу аудитивне перцепције у односу на аудитивну дискриминацију. Тешкоће које деца имају долазе до изражаја јер немају контекст и не могу да одлуче шта су чули, а појмови се језички разликују само у једној фонеми. Након што дете схвати да се речи састоје од фонема, оно напредује у знању о индивидуалним фонемима (нпр; препознавање с у пуст/спуст/бус). Надаље фонемска свесност је један аспект фонолошке свесности (Ванцаш 1999) која је дио метајезичке свесности, а метајезичка свесност означава размишљање о сопственом језику, свесност и контролу

над језиком уопштено, независно од значења. Очигледно је да код деце са РЈП развој ових способности иде спорије, а што су потврдила и друга истраживања (Nathan et al. 2004; Scuccimarra 2008). Дискриминацији група деце типичног развоја и деце са РЈП доприноси и аудитивна дискриминација. Дескриптивна статистика показује боље резултате контролне групе, и такође ова варијабла на овом узрасту са добром пројекцијом доприноси дистинкцији горе поменутих група. Корпилахти је у свом истраживању утврдио да су деца са РЈП, узрасат 8-13 година имала лошију аудитивну дискриминацију мерено дискриминацијом чистих тонова, док таква разлика није нађена када је у питању дискриминација фонема (Korpilahti 1995). Аутор је утврдио да је дискриминација фонема савладана до узраста осам година. Овакви резултати су супротни нашим, што можемо објаснити различитим узрастом испитаника, наиме узраст испитаника у нашем истраживању је био нижи, односно шест година. Очигледно је да је на овом узрасту још приметна разлика у фонолошким способностима односно деца типичног развоја напредују, док код деце са РЈП перзистирају тешкоће на овом узрасту. Међутим, оно што је занимљиво у домену артикулационо-фонолошких способности занимљиво је да артикулација није варијабла која доприноси дискриминацији група. Наиме, први тест из батерије тестова која је кориштена у овом истраживању јесте Глобални тест артикулације. Резултати на овом тесту су показали да деца с РЈП остварују значано ниже резултате, односно имају лошију артикулацију од деце типичног развоја, што је потврдила и Милошевић-Вуковић (2010) у свом раду где је нашла да у склопу клиничке манифестације развојног језичког поремећаја се јављају и грешке типа: адисије, инверзије, хаплоглогије (испуштање слогова при изговору ричеци), несистематске супституције и омисије формираних и дисторзованих гласова, што репрезентује језички дефицит, тј. поремећај фонолошког развоја. Међутим, у нашем истраживању дискриминативна функција је показала да то није варијабла која значајно доприноси дискриминацији група деце са РЈП, односно деце типичног развоја. Напротив, то је варијабла са најмањом пројекцијом. Можемо претпоставити да разлог лежи у чињеници да су поремећаји артикулације у порасту и код типичне деце. Наиме, истраживање Лазаревић (2019) које је између осталог имало за циљ да утврди ниво говорно-језичких способности код деце типичног развоја, просечног узраста 6.8 година. Ауторка је добила забрињавајуће податке о стању артикулације гласова код деце. Наиме, уредну артикулацију је имало само 57,8%, док је чак 42,2% испитаника било са поремећајем артикулације различитог типа.

Следеће истраживачко питање којим смо се бавили јесте која су то дистинктивна обиљежја дефицита лексичко-семантичких способности код деце са РЈП. Наиме, на свим тестовима деца са РЈП су остварила нижа постигнућа од контролне групе деце, међутим варијабле које доприносе дистинкцији група јесу синоними и метоними, док остале варијабле имају мању пројекцију. Варијабла која у цијелој дискриминативној функцији има највећу дискриминативни коефицијенат јесте синоними. У вези са усвајањем синонима деце С. Владисављевић види проблем у богатству речника. Такође, Рајс је истакао да семантички и синтактички дефицити доприносе лексичким ограничењима деце са РЈП (Rice 1990). У истраживању Петкове чији су испитаници били петогодишњаци са РЈП се дошло до закључка

да је главна тешкоћа деце са РЈП проблем диференцијације речи са сличним или изведеним значењем (Petkova 2013). Ова деца знају велики број речи, имају много асоцијација, међутим не могу увек да користе адекватно значење у одговарајућем контексту. Следећа варијабла која највише доприноси дискриминацији група јесу метоними, односно способност да деца имају усвојена пренесена значења за одређене појмове. У складу са истраживањем ауторке теста Спасеније Владисављевић, метоними су иначе речи које се развијају касније, када се полако слегну шеме оперативног мишљења. У студији која је за предмет истраживања имала разумевање метафоре код млађе деце са РЈП такође се дошло до података да деца са РЈП имају лошије способности да разумеју метафору у односу на децу типичног развоја. Сматра се да је то последица уопштено нижих језичких компетенција деце са РЈП, које анализирајући дескриптивне показатеље на свим тестовима јасно уочавамо. Када су у питању хомоними, односно речи које у себи крију више значења, они такође доприносе дискриминацији група али са мањом пројекцијом. С. Владисављевић је утврдила да се најприје развија управо ова способност, проналажења већег броја значења унутар једне речи (хомоними), стога сва значајна одступања од наведеног редоследа усвајања лексичке грађе указује на сиромаштво и заостајање у развоју лексичко-семантичког нивоа језичке структуре. Након хомонима развијају се асоцијације поларитета тј. антоними, и то је уједно варијабла која такође врло мало доприноси дефинисању група. Речник као варијабла такође доприноси дискриминацији група, међутим сврставамо је у редове варијабли са мањом пројекцијом. Као могуће објашњење можемо навести резултате истраживања који говоре у прилог широком спектру индивидуалних разлика које се такође налазе у развоју речника у типичној популацији (Fenson et al. 1994).

ЗАКЉУЧАК

Укупно гледано, наведене варијабле су тестови у којима су деца типичног развоја у односу на децу са РЈП, имале веће просечне вредности. Овим је још једном потврђен дефицит у домену артикулационо-фонолошких и лексичко семантичких способности деце са РЈП. Међутим оно што су најистакнутија дистинктивна обиљежја дефицита артикулационо-фонолошких и лексичко семантичких способности код деце са РЈП млађег школског узраста јесу синоними, орална праксија, метоними, фонемски слух, затим аудитивна дискриминација. Наше истраживање има и практичне импликације, односно сазнања до којих смо дошли могу користити логопедима у пракси како би планирали логопедски третман и фокусирали се на побољшање ових аспеката артикулационо фонолошких и лексичко семантичких способности код деце на млађем школском узрасту.

ЛИТЕРАТУРА

- American Speech-Language-Hearing Association. „Definitions of communication disorders and variation“, 1993, Web. 31. april. 2022.
- Anthony & Francis 2005. Jason Anthony, David Francis. „Development of phonological awareness.“ Current directions in psychological Science, 14(5): 255-259.

- Atkinson et al. 1972. Sylvester Atkinson, Elizabeth Johnston, Lindsey Ana. „The Acaida Test of Developmental Abilities“. Wolfvilles, N.S. Canada: University of Acadia.
- Berrs 1995. Wilhelmina Beers. “The phonology of normally developing and language-impaired children.” *Studies on Language and Language Use*, 20 (IFOTT, Amsterdam).
- Bishop & Norbury 2002. Dorothy V.M. Bishop, Courtenay Frazier Norbury. „Exploring the borderlands of autistic disorder and specific language impairment: a study using standardised diagnostic instruments“. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(7), 917-929.
- Bishop 1997. Dorothy Bishop. *Uncommon understanding*. Hove: Psychology Press Ltd.
- Bühler et al. 2018. Daniela Bühler, Alexandra Perovic, Nausicaa Pouscoulous. “Comprehension of novel metaphor in young children with Developmental Language Disorder.” *Autism & Developmental Language Impairments*, 3, 1-11.
- Catts et al. 2005. Hugh Catts, Suzanne Adlof, Tiffany P. Hogan, Susan Ellis Weismer. “Are specific language impairment and dyslexia distinct disorders?”. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 48, 1378-1396.
- Chiat 2001. Shula Chiat. „Mapping theories of developmental language impairment: Premises, predictions and evidence“. *Language and cognitive processes*, 16(2-3), 113-142.
- Claessen et al. 2013. Mary Claessen, Suze Leitão, Robert Kane, Cori Williams. „Phonological processing skills in specific language impairment“. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 15 (5), 471-483.
- Čolić 2015. Gordana Čolić. „Fonološka svjesnost djece sa razvojnom disfazijom i djece tipičnog jezičkog razvoja“. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 14(2): 155-168.
- Dobrota 2010. Nada Dobrota. *Artikulaciono-fonološki poremećaji*. Univerzitet u Beogradu-Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Fenson et al. 1994. Larry Fenson, Philip Dale, Steven Reznick, Elizabeth Bates, Donna Thal, Stephen Patrick, Michael Tomasello, Carolyn Mervis, Joan Stiles. “Variability in early communicative development.” *Monographs of the society for research in child development*, 59 (5).i-185.
- Hoff 2001. Erika Hoff. *Language development*. Wadsworth: Belmont.
- Korpilahti 1995. Prijo Korpilahti. „Auditory discrimination and memory functions in SLI children: A comprehensive study with neurophysiological and behavioural methods.“ *Scandinavian Journal of Logopedics and Phoniatrics*, 20(4), 131-139.
- Kostić, Vladislavljević 1983. Đorđe Kostić, Spasenija Vladislavljević. „Globalni artikulacioni test“. *Testovi za ispitivanje govora i jezika*. Ur. Đorđe Kostić, Spasenija Vladislavljević, Mirjana Popović. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 15-17.
- Kostić, Vladislavljević, Popović 1983. Đorđe Kostić, Spasenija Vladislavljević, Mirjana Popović. „Test za ispitivanje razlikovanja fonema“. *Testovi za ispitivanje govora i jezika*. Ur. Đorđe Kostić, Spasenija Vladislavljević, Mirjana Popović. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 121-140
- Lazarević 2019. Emilija Lazarević. „Specifične smetnje u učenju: Od teorijskih osnova do pedagoških implikacija.“ *Nastava i učenje u procesima modernizacije Srbije*, 209-238.
- Milošević, Vuković 2010. Neda Milošević i Mile Vuković. „Articulation-phonological deficits in children with specific developmental language impairment.“ *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 437-+.
- Narayanan et al. 2021. Swapna Narayanan, Kavya Vijayan, Mekhala Vastare Guruprasad, Prashanth Prabhu, Animesh Barman. „Oral and Verbal Praxis in Impaired Language Learners.“ *Perceptual and motor skills*, 129(1):33-46.
- Nathan et al. 2004. Liz Nathan, Joy Stackhouse, Nata Goulandriss, Margaret J. Snowling. „The development of early literacy skills among children with speech difficulties“. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 47(2), 377-391.
- Nation 2014. Kate Nation. „Lexical learning and lexical processing in children with developmental language impairments.“ *Philosophical transaction of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 369(1634); 20120387.

- Norbury et al. 2016. Courtenay Frazier Norbury, Debbie Gooch, Charlotte Wray, Gillian Baird, Tony Charman, Emily Simonoff, George Vamvakas, Andrew Pickles. „The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: Evidence from a population study“. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 57(11), 1247-1257.
- Petkov 2013. Plamen Petkov. „AN EXPLORATION OF SOME SEMANTIC PROCESSES IN PRESCHOOL CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DYSPHASIA.“ *L'Association 1901 "SEPIKE"*, 33-38.
- Raitano et al. 2004. Nancy Raitano, Bruce Pennington, Rachel Tunick, Richard Boada, Lawrence Shriberg. „Pre-literacy skills of subgroups of children with speech sound disorders“. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(4), 821-835.
- Rescorla & Bernstein Ratner 1996. Leslie Rescorla, Nan Bernstein Ratner. Phonetic profiles of toddlers with specific expressive language impairment (SLI-E). *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 39(1), 153-165.
- Scuccimarra et al. 2008. Goffredo Scuccimarra, Luisa Cutolo, Pasquale Fiorillo, Carla Lembo, Teresa Pirone, Giuseppe Cossu. „Is there a distinct form of developmental dyslexia in children with specific language impairment? Findings from an orthographically regular language.“ *Cognitive & Behavioral Neurology*, 21, 221–226.
- Tomblin et al. 1997. James Bruce Tomblin, Nancy Records, Paula Buckwalter, Xuyang Zhang, Elaine Smith, Marlea O'Brien. „Prevalence of specific language impairment in kindergarten children.“ *Journal of speech, language, and hearing research*, 40(6), 1245-1260.
- Vasić 1991. Smiljka Vasić. *Veština govorenja: vežbe i testovi za decu i odrasle*. Beograd: Pedagoška akademija za obrazovanje učitelja.
- Vladisavljević 1983. Spasenija Vladisavljević. „Semantički test“. *Testovi za ispitivanje govora i jezika*. Ur. Đorđe Kostić, Spasenija Vladisavljević, Milan Popović. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 179–189.

Bojana Z. VUKOVIĆ

Slađana V. ČALASAN

DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF DEFICITS
OF ARTICULATION - PHONOLOGICAL AND LEXICAL - SEMANTIC
ABILITIES OF CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL
LANGUAGE DISORDER

SUMMARY

Language disorder is defined as a disorder of the acquisition, comprehension or expression of spoken and/or written language that may be expressed in one or more aspects of the language system including phonology, semantics, morphology, syntax and pragmatics. Difficulties at the level of morphology and syntax are by far the most recognizable and most researched linguistic aspects, while research on other aspects of language has been left aside. The aim of this study was to determine the distinctive features of the deficit of articulation-phonological and lexical-semantic abilities in children with developmental language disorder (DLD) at a younger school age. Our research included 79 respondents, 39 of them with a diagnosis of DLD and 40 children with typical language development. The average age of the respondents in the group of children with DLD was 6.87 years, while the age of the respondents in the control group was 6.93. In the research, a prepared battery of tests was used to assess articulation-phonological abilities (Global Articulation Test, Oral Praxis Test, Phoneme Difference Test and Auditory Discrimination Test), while Vocabulary and Semantic

Test was used to assess lexical and semantic abilities. Children with DLD had higher average scores on all tests used, but discriminant analysis found that synonyms, oral practice, metonyms, phonemic hearing, and auditory discrimination contributed most to group discrimination, while other variables contributed but with less projection. It is important to mention that the articulation slightly contributes to group discrimination.

Key words: developmental language disorder, articulation-phonological abilities, lexical-semantic abilities.